

EZ A VILÁG A MÁSVILÁG?

■

A pokolba vezető út jó szándékokkal van kikövezeve!

■

A következőkben csupán néhány rendszertelen gondolatot szeretnék megfogalmazni arról, hogyan deformálódhat az értékelő tudat jobbat akaró dialektikája, ha az ittlétezés adott jelenségeinek bírálata közben az utópia fogalmából kiüresíti a mértéket, avagy ha a lehetőséget az adott ittlét realizásától teljesen elvonatkoztatja.

■

Theodor Adorno mondta egyszer, hogy az önmagát gyanúsítgató szellem hajlamos arra, hogy antiideológikus ideológiákat teremtsen.

Hogyan?

Mielőtt válaszolnánk, emlékezzünk megint, de most Sartre mondására, aki szerint a szabadság eszméje terrorként realizálódik. Ez azt jelentené, hogy az »azt, ami van«-t túlhaladni, transzcendálni kívánó, humánus viszonyokat igénylő gondolat — amely a »van«-hoz viszonyítva mindig pozitív utópiának tetszik — realizálódás közben szükségszerűen tökéletlenül jelenik meg. Így olyan ideológiai eszmerendszerré alakul, amely a pozitív politikában — a legszélesebben értelmezve a szót — az adott apológiájává válik, miközben állandóan a megvalósíthatatlan szívárványkergetés mintájára transzcendálja az ígéret földjét, de nem engedi meg, hogy oda belépjünk. Eközben — szükségszerűen — nem tűri meg, hogy mellette más megoldásmódok létezzenek. Más szóval: mert nem tudja megvalósítani a beígért totalitást, hát annak látszatát, a szellemi egyeduralmat akarja megvalósítani.

Ismét más szóhasználattal élve, az a jelenség következik be, hogy az értékideálok totalitását projektáló szellem a tökéletlen realizálás folyamataiban felhagy a totalitás gondolatával, meghazudtolja önmagát és csupán az »itt és most« egymástól szigorúan elhatárolt és egymással ellentmondó részeinek vizsgálatává, nem észsé, hanem csak értelemmé deformálódik. Persze elméletileg továbbra is érznek, totalitásnak adja ki magát, pedig csak ideológia, azaz elferdült tudat lett. Ez az ideológia, mint az »itt és most« parcialitásának apológiája, képtelen arra, hogy önmagából önmagát túlhaladja. Esetleg a felszínre, a jelenségeket elemezheti, rendezheti, de sohasem juthat el a lényegig. Sohasem lehet a jelenségek kritikai meghaladása. Tökéletesnek, igazi világnak adja ki azt, ami tökéletlen, ami csak árnyékvilág, másvilág. Hegelt elemezve Herbert Marcuse azt írja az *Ész és a forradalom* című munkájában, hogy ott, ahol a filozófia több mint az ideológiai igazolás, vagy a szellemi gyakorlat, fő gondja mindig az volt, hogy az »azt, ami van« mindig annak a szellemében interpretálja, »ami még nincs«, hogy az adott tényeket azzal állítsa szembe, amit azok kihagynak. Az ész mindig az »adott« negációja, túlhaladása. Önmagát gyanúsítva a szellem önmaga korrekcióját végzi. Rámutat elferdültségének

okaira. Megszüntette-megőrizve önmagát, magasabb, humánusabb fokon valósl meg. A kritika ennek eszköze. Mondjuk ezt úgy, hogy a kritika feladata, hogy elvesse a valóság lényegét, az újat, a jobbat elpalástoló és csak a »van« tökéletességének »adottságát« tökéletesnek kiadó formákat, legyenek ezek akár gazdasági, akár politikai, kulturális, nyelvi stb. objektíváció-formák is.

Ezekkel a gondolatokkal haladéktalanul és maradéktalanul egyetértünk. Ez a valóság dialektikája s a valóság vizsgálatának módszere is.

Marcuse arra is felhívja figyelmünket, hogy a dialektika megszűntető-megőriző-felemelő volta miatt az igazi avantgarde »autentikus nyelvzetében« az »adott« jelenségeinek értelemhez kötött látszatnyelvezete, látszatvalósága negációjának magvát-értékét jelenti. Ezzel is maradéktalanul egyetértünk, s az avantgarde — az igazi avantgarde — erejét ebben látjuk.

A probléma akkor merül fel, ha az »ami itt adottnak van« negációjának »miként-válozataihoz« kerülünk. Ekkor vehetjük észre azt, amire Adorno figyelmeztet, tudniillik, hogy az értelemre támaszkodó »itt és most« apológiáját jelentő ideológiák antiideologikus bírálata könnyen maga is egy új ideológiává, elferdült tudattá deformálódik. Az az ideológia, amely »pozitív utópia« gyanánt a totalitást, az autentikus emberi megvalósulást állandóan elméletileg transzcendálja, de mert reálisan uralkodó, ezért nem toleráns, és ezért az adott, parciálisan megvalósult eszmék rendszerét egyediül helyesnek adja ki — amely ezért Sartre szerint terrornak megvalósult szabadságeszme —, az »itt létező« hamis világot adja ki igazi világnak. Valójában ez a világ a másvilág.

Az uralkodó ideológiát bíráló antiideologikus tudatnak igaza van, amikor azt mondja, hogy ez a világ a másvilág, mert az igazi emberi világ a »most még nincs«. Ez a tudat azonban akkor válik antiideologikus ideológiává, ha egyszerűen megtagadja annak a lehetőségét, hogy ebből az »itt és most«-ból — és most a félreértés elkerülése végett hozzá kell tennem, hogy az »itt és most« fogalmát a mi mai társadalmi valóságunkra alkalmazom — az úgynevezett hétköznapi nyelvből, vagy »objektum-nyelvből«, politikából, kultúrából, gazdaságból stb., mondjuk úgy, hogy a realizmusból, az adott uralkodó ideológia segítségével képtelenek vagyunk kievickélni. A kritikai tudat akkor lesz antiideologikus ideológiává, ha az uralkodó ideológiát (ami mai marxista társadalomelméletünkre gondolok annak legszélesebben értelmezett, lehető implikációjai összességével egyetemben a társadalmi élet minden területén) kizárólagosan értelmi alapozásának, pozitívitásának tekinti és nem az önmagát korrigálni képes ész megnyilvánulása gyanánt. Persze kifejezetten senki sem állít ilyesmit, de burkoltan igen. A »burkolat« a művészetekben a legkönnyebb, s mondjuk ki, hogy éppen a szocialista társadalmakban a legkönnyebb. A szocialista társadalmak ugyanis, amikor önmaguk fényképét mutatják be, akkor egyszerűen azt is kimondják, hogy nem ez az igazi képük. Hogy szemléltessenek (és a szenzuális bemutatás mindig tökéletlen), körülbelül azt teszik, hogy a fénykép negativumát mutatják meg és azt mondják: »Amikor a pozitív képet nézitek, tudjátok meg, hogy ez tulajdonképpen csak ez a negatív kép, amit a pozitív mellé tettünk. Mi ennek a meghaladását akarjuk, olyan képet, ami még nincs, amit még nem mutathatunk meg vizuálisan és befejezettnek.«

Amikor ezt az önmagát bíráló valóságot a bíráló lencséje alá tesszük, akkor aránylag könnyű dolgunk van. Egyrészt azt kell mondanunk a pozitív képről beszélve: »Lássátok, ez van, de ez nem az, aminek lennie kell. Ezt a fénykép tulajdonosa is elismeri, mert mellékelte önmaga negatívumát is. Vigyázzatok, ez a negatívum csak ámitás. Valójában azt akarja mondani, hogy a pozitív van és ezt a pozitívat kell szeretni. Magának tartja meg a bíráló jogát, de semmit sem tesz, mert nem is tehet, hogy magát megváltoztassa, mert akkor már nem lenne az, ami most.«

A bíráló, amely arra irányul, ami van, akkor válik antiideologikus ideológiává, ha a negáció gondolatát kiszakítja a valóságból. Mert a »van« ellen irányul, szükségszerűen utópikus, noha nem ökvetlenül utopisztikus

tudat. Akkor lesz utopisztikussá, ha mindazt, ami az »itt és most« jelen-
séjeiben értelmi alapozású, olyannak állítja be, mint ami nem lehet ész-
jellegű. Ugyanakkor, természetesen, saját észjellegét mentesíti az értelem-
jellegtől.

Ez tulajdonképpen a fenomenológiai módszer alkalmazását jelenti. Az empirikus jelenségeket és azok értelmezését egyszerűen zárójelbe teszi. Például azt mondja, hogy a reális, a többség (amelyről nem éppen jó vélemé-
nyé van) nyelve az értelem formális kategóriarendszerébe meredve képtelen a lényeg kifejezésére. Ezt a nyelvet fel kell bontani, hogy az értelem helyett az ész lényeglátása érvényesülhessen. Az értelmes képeket szét kell bontani, hogy az ész lényeglátása megvalósulhasson. Az értelem csak a pontok összességét, a végső halmazát látja. Túl kell lépni rajta, hogy az ész megláthassa a vonalat, a folyamatosságot, a végtelent, a szabad önprojekciót. Eközbe az ész fogalma az intuíció fogalmára szűkül. Akinek nem adatott meg az intuícióval történő lényeglátás önjándékozásának képessége, az ... nos az higgyen.

Az empirikus realitást zárójelbe téve, igazi valóságnak az ész (intu-
íció) intencionális objektumai maradnak meg. Amikor így jutottunk el a művészet, a politika, a gazdaság stb. lényegéhez, amikor tehát az empirikus realitást metafizikai halmazzá redukáltuk, akkor ennek a realitásnak csupán eszköz szerepe lehet. Manipulálható, plasztikus anyag lesz, amelyet az intuitív lényeglátás »még nincs így« utópikuma igazgat. Az ember így önmaga projektumának minősül. Mentese minden külső, reális, a klasszikus értelemben vett materiális meghatározottságtól. Praxisa alkotja meg önmagát. A szubjektum autentikus önprojekciója önmagába olvaszt minden objektumot. A praxis előzetes feltételeinek kérdése egyszerűen tárgytalanná válik, mert a praxis egyszerűen a jövő dimenziójából szemlélt jelen, azaz »ami még nincs«. Egyszóval: nihilizmus. De csak feltételesen az. Valóban az a »hiába megzárójelezett tény«, hogy az egész van-kritika a jelenben folyik, hogy a praxis egyszerűen értelmezett realitásnak akarom-nem akarom maga is része, az egész nihilista koncepciót pozitív tényre affirmálja. Ha pedig az, akkor az »itt és most« társadalmi valóságának parcialitása, amely önmagát totalitásnak tudja, de viszonyulásával, a »még nem ugyanilyen« élethezességének (Heidegger — »Verfallenheit«) bírálati gyakorlatával együtt megnyitkozása lesz. És ekkor a radikálisan mindent tagadó, a »van«-tól kategorikusan disztancáló »kell« dialektikája, amely a blochi »a szubjektum még nem predikátum« gondolatából csak a »még nem«-et emeli ki és abszolutizálja igazágnak, metafizikává merevedik. Ez a világ ugyan másvilág lett, még nem tökéletes, de csupán egy olyan másvilág nevében, amely magát tökéletességnek tekinti. (A dolgon egy cseppet sem változtat, ha ezt az utópikus másvilágot állandó változásnak, semmi külső abszolúttal meg nem határozottnak tekintjük, mert ő maga az abszolútum.)

Nem tagadható, hogy a »van« apológiájaként konstituálódó tudatfor-
mák (melyek szükségyszerűen mint parciümök mindig jelen vannak a szoci-
alizmusban is) bírálata hasznos. Az ember mindig tökéletlennek, hiányos-
nak éli át saját valóságát. A kár akkor következik be, ha a »van« bírálata annak totalitására (mondjuk és ismerjük el, hogy »tökéletlen, ellentmondá-
sokkal terhes totalitására«) vonatkozik, és amikor létünk egészét egyszerűen az értelem produkciójának deklaráljuk, miközben az ész fogalmát az irracionális intuícióval azonosítjuk.

Az ilyen törekvések nem újak, legalábbis nem haladják meg az eg-
zisztencia-filozófiák szintjét. A tragikum abban rejlik, amikor a kellőkép-
pen meg nem értett filozófiák politikai, vagy kulturális-művészeti reflexiói (amelyek emiatt a hegeli »izolált reflexió« kifejezésével fémjelvezhetők) avantgarde-nak adják ki magukat. Ez a »kiadás« mindig arra szűkül, hogy egyrészt éppen olyan szellemi terrortól realizálódik, mint amilyen a ál-
tala kialakított »intencionális világkép« a tőle eltérő minden más valósá-
gelfogást megvádol. A különbség csak esetleg az — ha a vádat feltéte-
lesen el is fogadjuk —, hogy amíg a »nem avantgarde« »terrorja« senkit sem titulál »esztelennek«, mert az intuíció értékét azért elismeri, ha nem

is tartja az ész elsődleges jellemvonásának, addig az »autentikus avantgarde« fenomenológiája az intencionális tudat ellenfelét (tehát nem az empirikus realitást!?) mindig esztelennek minősíti, mivel végső soron szerinte az értelem is esztelenség. Másrészt, a »kiadás« mindig arra is szűkül, hogy — akarva, nem akarva — az »állandóan szituációban levő alkotás lehetőségei felé törésével« az empirikus »elesettséggel« együtt a történelmi fejlődés dimenzióját is zárójelbe teszi a praxis előzetes objektív-anyagi feltételeivel együtt. Ezzel a dialektikát a szubjektív abszolútum metafizikájává változtatja. A determinizmus helyett az emberi szubjektivitás szélszélűéből fakadó ethoszt sorssá nyilvánítja, amely azonban (ami a sors eredeti fogalmával furcsán egyeztethető össze!) eszkatológikus jellegű lesz. Mindebből olyan »visszajára fordított« esszencializmus következethető ki, amely ugyan a gondolatok, nyelvek, képek, ideológiák, utópiák értelmetlen (ezt — szerintük — dicsőségnek kell tekinteni!) lényeglátásából marxizmusellenesnek jelenik meg — ha ugyan ennek a szónak, hogy »marxizmus«, még egyáltalán lehet valamilyen állandó és meghatározott tartalmi jelentése, mivel az antideologikus ideológia intuitív és formabontó lényeglátása a »Pantha rhei« abszolutizált folyamatában az »Ismerd meg önmagad!« valamiféle konstans megvalósítását lehetetlennek tartja. Hogy itt következetlen, azt már láttuk.

Befejezésül egy ide nem illő, de szükségszerű elhatárolást szeretnék elvégezni. Nem szeretném, ha az általam használt »avantgarde« kifejezést valaki valamilyen, nálunk Vajdaságban létező politikai, modalmi, képzőművészeti, tudományos stb. avantgarde mozgalommal asszociálná. Az írás csak egy általános jelenség egyik vetületének egy momentumát érintette, azt is futólag. Ezért ne essék meg vele a »fallacia fictae universalitatis« logikai hibája — se véletlenül, se szándékosan.

